

Kosztolányi Dezső nagyváradi látogatásai

Kosztolányi Dezső egyetlen, 1934-es (áprilisi) erdélyi felolvasóköriútja, marosvásárhelyi és kolozsvári szereplése levelekkel, emlékezésekkel, az egykori sajtó-visszhang kivonataival viszonylag gazdagon van dokumentálva. Látogatásának fellelhető emlékeit Bustya Endre tette közzé,¹ illetve Pomogáts Béla dolgozta fel.² Nagyváradi fellépéseit nem tudjuk sem levelekkel, sem emlékezésekkel gazdagítani, ezúttal szinte csak a sajtóközlemények szolgálnak forrásként. Pedig Kosztolányi „a Pece-parti Párizs” – ahogy Váradot egykor emlegették – közönségét többször is elvarázsolta művészetének és egyéniségének ellenállhatatlan erejével.

1.

1908-ban Nagyvárad kiemelkedően fontos irodalomtörténeti esemény helyszíne volt. Abban az évben, amikor a *Nyugat* c. folyóirat diadalmas útjára indult, egy fiatal értelmiségiekből, írókból, újságírókból, tanárokból verbuválódott csoport Ady és a modernitás szellemében társaságot alapított és költészeti antológiát adott ki *A Holnap* címmel. Egyik lelkes szervezője Juhász Gyula volt, Kosztolányi és Babits egyetemi társa, ifjúkori barátja. Juhász, ekkor a premontrei gimnázium helyettes tanára, a Fogarasra „száműzött” Babbitól is verseket kért, de a budapesti újságíró Kosztolányit nem hívta maguk közé. Ő majd éppenséggel fanyalgó kritikát ír az antológiáról, és csak 1913-ban látogat a városba: április 20-án az *Élet* nevű folyóirat küldöttségének tagjaként mutatkozott be a Katolikus Körben. A jelzett napon a *Nagyváradi* című lapban az alábbi kommuniké tűnt fel: „A Katolikus Kör ünnepe – Kosztolányi Dezső és Sík Sándor Nagyváradon.

BAKÓ ENDRE (1938) dolgozott tanárként, népművelőként, újságíróként. 1990–1999 között a Hajdú-Bihar megyei *Napló* főszerkesztője, korábban az *Alföld* című folyóirat rovatvezetője volt. Legutóbbi kötete: *Ágak és hajtások* (tanulmányok és verselemzések, 2014).

- 1 Adatok Kosztolányi marosvásárhelyi előadói útjához. (Levelek, sajtónyilatkozatok). *ItK*, 1967, 478–481.
- 2 Kosztolányi Erdélyben. *Látó*, 2002/7, 89–96.

Nevezetes íróvendégei lesznek ma Nagyváradnak. Egyik a modern magyar versírás kiválósága: Kosztolányi Dezső, akinek formában, hangban új és eredeti líráját az irodalom fejlődését, gazdagodását minden barátja örömmel fogadta. A másik Sík Sándor, a szerzetes poéta, aki mély hangulatokban, gondolatokban gazdag verseivel nem kis elismerést szerzett már magának. Velük jön Halasi Andor, az Élet szépirodalmi lap egyik főmunkatársa. A vendégek a Katholikus Kör záróünnepségén működnek közre, amely ma, vasárnap délután 5 órakor lesz a premontrei gimnázium dísztermében. [...]” A lap közli a részletes műsort is.³

A keddi lapszám így számolt be az eseményről: „Magas színvonalon álló szoáréval fejezte be vasárnap délután a nagyváradai Katholikus Kör előadássorozatát. A záróünnepség méltó befejezése volt annak a nívós előadássorozatnak, amellyel a kör Nagyvárad katolikus közönségének lelki szükségleteit táplálta. Szépszámú, előkelő közönség gyűlt össze vasárnap délután a premontrei gimnázium dísztermében.” (Itt egy tucat személy felsorolása következik, püspökök, kanonokok, igazgatók, egyéb előkelőségek, köztük díszes hölgyvendégek.) Karácsonyi János kanonok nyitotta meg az ünnepséget, majd „Pető Sándor, (sic!) az Élet című folyóirat szerkesztője jelent meg, aki tömör beszédben ismertette a katolikus revü célját, és érdekes szempontokból kiindulva bírálta azt a destruktív irányzatot, mely úrrá lett a magyar irodalomban, és ezáltal a magyar közéletben is. [...] A következő felolvasó dr. Halasi Andor, az Élet kritikusa volt, aki a magyar kritikáról, ennek feladatairól és céljáról tartott nagyon tartalmas előadást. Általános érdeklődés között lépett a dobogóra Sík Sándor, egy fiatal, rokonszenves arcú pap, aki hangulatos, gyönyörű költeményeivel máris szép helyet biztosított magának a magyar poézisban. Három legújabb költeményét olvasta fel. [...]” (A következő szám zongorakettős volt Fischer Ervin és Varró Zsófia előadásában) „Az ünnepély legkiemelkedőbb része ezután következett. A modern magyar költészet egyik büszkesége, Kosztolányi Dezső ült a felolvasó asztalhoz, és a *Kisgyermek panaszai* (sic!) című verseskötvéből olvasott fel néhány költeményt. Kosztolányi klasszikus szépségű költeményeit ismerjük a heti folyóiratokból és verseskötvéből, és mindig gyönyörűséggel olvastuk az egyszerűségükben is megkapó verseket. Kosztolányi kifejező változatokban gazdag előadásában még jobban kiemelkedett e poémák szépsége. Különösen az a költeménye keltett nagy hatást, amelyben nővérérének, a hervadó leánynak néma lelki szenvedését ecseteli. A közönség lelkesen, hosszasan tapsolta a kiváló poétát.” (Fischer Ervin zongorán, Kürti István csellón előadta Richard Strauss egyik szonátáját.) „Végül Kosztolányi Dezső felolvasta Beethoven című, rendkívül hangulatos novelláját, amely nagy tetszést aratott. [...]”⁴

Nagyváradon azokban az években több különböző világnézetű napilap jelent meg, tudósításaik mozaiklapjaiból viszonylag pontosan össze lehet rakni Kosztolányi programját és fogadtatásának hőfokát. Megtudjuk például „A po-

3 *Nagyvárad*, 1913. április 20., 12.

4 *A Katholikus Kör ünnepe. Nagyvárad*, 1913. ápr. 22., 2.

étának ez volt az első nagyváradi szereplése, ezért talán el lehet mondani, hogy Kosztolányi Dezső nem klerikális író. Kosztolányi Dezső költő, igazi nagy poéta, aki a Világnak is, A Hétnek is, az Életnek is munkatársa, s a három egészen ellentétes világnézetet szolgáló újságban nem ad mást, mint önmagát, az ő nagy költői tehetségét [...] Tegnap nagyváradi szereplése csak fokozta a szimpátiát, amelyet írásaival kétségkívül már régen megnyert. És ha sajnálni is lehet, hogy vasárnap csak egy exkluzív kör élvezhette Kosztolányit, jelenthetjük, hogy legközelebb nagyobb nyilvánosságnak lesz alkalma Kosztolányi Dezsőt a felolvasó asztal előtt látni.”⁵ Erre azonban négy évet kellett várni!

A lapok tudósításait át- meg átszövik a világnézeti hovatartozás determinált érdekszálai. „Sok tekintetben szomorú, hogy Kosztolányi Dezsőt, a radikális magyar irodalom legnemesebb, legtartalmasabb, legmelegebb hangú poétáját éppen a nagyváradi papoknak és a katolikus legényeknek kellett elhozni felolvasásra. Kosztolányi Dezső, ez az ízig-vérig modern poéta, furcsán festett a fekete reverendák között, melyeknek nem tetszenek a csillogó színek, éles paszomántok, és nem kívánnak többet, csakhogy a magyar literatúra az ő szekerük rúdját tolja. (sic!) Tagadhatatlan, hogy az Élet című lap tartalmas, nívós szépirodalmi újság, de az is tagadhatatlan, hogy ami jó benne, az nem felekezeti, de őszinte irodalom, amely nem szorul arra, hogy külön jelszavak kíséretében, tömjénfüsttel és kenetes áhítattal vitessék be a köztudatba.

Az előadók ezt a tendenciát pengették, kezdve Karácsonyi János kanonoktól, aki közismert irodalmi képzettségétől feljogosítva adott helyet Kosztolányi Dezsőnek is az Élet gárdájában. Pethő Sándor perspektívákra célzott. Egy Sík Sándor nevű pap verseit olvasta fel. Szimpatikus, tehetséges fiatalember, aki előtt a vers terén is jövő áll. Úgy halljuk, Sík reprezentálja a mai, vérbeli, hamisítatlan katolikus literatúrát. Halasi Andor dr. a modern kritika szempontjait fejtegette, éles, bár sok helyen ravaszán tendenciózus elmélettel. Kosztolányi Dezső volt az Élet primadonnája; izmos talentum, úgy verseiben, mint novelláiban. A közönség elsősorban őreá és csakis őreá volt kíváncsi. Szanaszét feküdhettek a katolikus kiadások: *Zászlónk*, *Magyarságunk* és sok más lap, a kispapok is bölíngathatták fejüket a propagandára, Kosztolányi Dezső nélkül nagyon megcsappant volna a közönség érdeklődése. Ami az Életet illeti, köszönet a szerkesztőségnek, hogy elhozta Kosztolányit. Szeretnők, ha elhozná Juhász Gyulát is, Babits Mihályt is, Ady Endrét is, akik mind nagy lírikusok és elsősorban azok, és csak azután klerikusok. Mert ugyebár a literatúrában nincs vallás...⁶

Kritikus hangnemben referált lapjában Dutka Ákos is. „[...] Nem volt érdektelen, hogy a kis harcos irodalmi csoportot Karácsonyi János, a tudós akadémikus üdvözölte, s utána legott Pethő Sándor, az Élet szerkesztője mondta el programjukat. Furcsa, nyugatos burkoltsággal olyanféle vádakkal illette a modern

5 Kosztolányi Dezső. *Szabadság*, 1913. ápr. 22., 1-2.

6 Kosztolányi Dezső Nagyváradon. *Nagyváradi Napló*, 1913. ápr. 22., 5-6. A tudósító valószínűleg Ligeti Ernő.

magyar irodalmat, mint Goga Octavián, a nagyszebeni oláh költő, hogy idegen, hogy erkölcstelen, züllött és érzéki, szóval az európai hírű magyar irodalmi nekilendülés idegen a magyar szellemtől. Ez a kis agresszív program tetszett a hallgatóságnak. Utána Halasi Andor, a Nagyváradról származó kiváló kritikus beszélt nagyon emelkedett és érdekes módon a hiányzó magyar kritikáról. Amit mondott, az színtiszta igazság, de ahogyan elítélte az igaztalan szubjektív kritikát, az ömlendező dicséretnek tömjénezését és a szempont nélküli csipkelődéseket, abban sok papos szemforgatás volt. [...] Majd Sík Sándor piarista tanár, az ismert nevű papköltő olvasta fel két versét. Mind a kettőt megtapsolták.

Most Kosztolányi Dezső, a Szegény kisgyermek panaszainak (sic!) országos nevű költője lépett a pódiumra. Kosztolányi, a költő az egész nemzeté, s nagyon furcsán hatott a közönségre, hogy fellépése előtt gróf Széchenyi Miklós püspök hirtelen felállt, és elhagyta a termet. Izgatottan találgatták sokan, hogy mi oka lehet a tüntető távozásra. Kosztolányi Dezső gyönyörű, mély költészete ennek ellenére is magával ragadta a közönséget. A nagyon szimpatikus megjelenésű költő pompás előadó művészettel mondta el a Szegény kisgyermek panaszainak legszebb részét. [...] Végül ismét Kosztolányi Dezső lépett a felolvasó asztalhoz és egy megkapóan szép novelláját olvasta fel egy szegény rajongó trombitás víziójáról. A mély, misztikus költészete Kosztolányinak élt és ragyogott, és elragadta a közönséget. Akik nem hallhatták, őszintén sajnálhatják.”⁷

Dutka másnap kommentárban is visszatért az esemény irodalompolitikai értékelésére:

„Eljött egy kis gárda, a katolikus Élet című folyóirat szerkesztősége, amelynek minden tagja az Ady Endréktől, a kiátkozott modernektől tanult írni, akik mint az ellenreformáció prédikátorai, a megújhodott magyar nyelven Goga Octavián vádjait vetik a modern irodalom szemére. Pethő Sándor tanár úr és Halasi Andor, akit vér szerinti kötelekek kötnek ahhoz az idegen fajhoz, amely Goga Octavián szerint megrontotta az új magyar irodalmat, most az erkölcstelenségről s az örök szépségek törvényeiről kezd értekezni a modernnek nyelvén. De amikor produktív eredményekkel kell előállni, akkor maguk mellé veszik Kosztolányi Dezsőt, a költőt, aki abban a beteg és idegen irodalomban nőtt nagyra, s a Kosztolányi költői szépségeinek védőszárnya alól mérgezett nyilakat lőnek a diadalmas, megújult magyar irodalom felé.

Komikus ez! Halasi Andor úr szájában különösen komikus hatása a konzerváló nemzeti jelszavak hangoztatása. Az irodalomban mégsem az dönt, hogy mennyi rajta a sújtás, és nem az a magyar érték, ami sújtás és kereszt, hanem ami művészet, és nemcsak a falu és templom magyarsága magyar, hanem a világvárosé is, és Kosztolányi Dezső túlkulturális modern költészete is. Remélem, ezt Halasi Andor is vallja. De komikus volna erről komolyan vitatkozni, – inkább mosolyogni kell, hogy a legmodernebb ellenreformáció az irodalomban ilyen nehézkes és balkezű, hogy propagáló csoportjában Kosztolányi Dezsőt,

⁷ d. á. = DUTKA Ákos: Kosztolányi Dezső Nagyváradon. *Új Nagyvárad*, 1913. ápr. 22., 3.

a szabadgondolkodású Világ munkatársát hozza el, és Halasi Andort, a váradi származású zsidó fiat, és el akarja hitetni, hogy Kosztolányit az Élet szerkesztősége szülte. Nem, Kosztolányi abban a forrongó, szép új magyar literatúrában nőtt s érett meg, amelyet Pethő tanár úr oly szellemesen illetett a Goga Octávián korlátolt és rosszakaratú vádjával.”⁸ Nyilván nem ennek a gesztusnak köszönhető, hogy Kosztolányi 1913 novemberében egy korábbi, 1910-es kritikája miatt megbékítő levél kíséretében verset kér Dutkától a *Világ* számára.”⁹

A klerikális *Tiszántúl* adta a legrészletesebb beszámolót a rendezvényről, továbbá közölte Sík Sándor egyik versét és Halasi Andor előadásának szövegét.¹⁰ Felsorolja egyenként a megjelent előkelőségek nevét, rangját, s hozzáteszi: „A római katolikus papnövendékek valamennyien eljöttek, és lelkesen megéljeneztek az Élet íróit, amikor azok elmentek. – A kispapok – mondotta Kosztolányi – igaz, a kispapok! Petőfit is ők éljeneztek meg Egerben.” A tudósítás így folytatódik: „Kosztolányi Dezső a Szegény kis gyermek panaszából (sic!) olvasott föl öt-hat verset. A bámulatosan finom hangulatú sorokat könnyedén és tökéletesen interpretálta. Az ő különösen szép és eredeti lírája annyira megfogta a közönséget, hogy mint később mondotta – ő maga élvezte sikerét és sokkal többet olvasott föl, mint amennyit akart. [...] Végül Kosztolányi Dezső olvasta föl legújabb novelláját, melynek címe: Beethoven. Egy rajongó cseh trombitás víziója ez, aki egy hangversenyen találkozik a halhatatlan zenésszel. Az impressziók és hangulatok tökéletes harmóniájából rakódott össze a kis cseh muzsikusz rajongása. Igen melegen megtapsolták.” A referációból kiderül, hogy Széchenyi püspök hirtelen távozása nem ellenszenvtüntetés volt: „A budapesti vendégeket Spett Gyula kanonok látta vendégül délben. Délután tisztelegtek gróf Széchenyi Miklós megyés püspöknél, ki az ifjú írókat rendkívül szeretettel reméltően fogadta, s huzamosabb ideig elbeszélgetett velük. A vendégek megtekintették a püspöki palotát, s nem győztek betelni a berendezés és a park szépségével, nemes ízlésességével. (Reményik Sándor verset írt *A nagyváradi püspök-kertben* címmel. Az *Atlantisz harangoz* c. kötetben olvasható. B. E.) Az ünnepély után a szerepelők a Katolikus Kör vendégei voltak, s az estét a nagyváradi katolikus írók és hírlapírók társaságában töltötték. Sík Sándor és Thoma István (az *Élet* kiadóhivatalának vezetője B. E.) kivételével tegnap hajnalban utaztak vissza a fővárosba.”¹¹

A felolvasó „kirándulásról” megemlékezett maga a folyóirat is. „Egy fürge, kedves vidéki várost láttunk ezen a vasárnapon, Nagyváradot, amely talán az összes magyar városok közt a leginkább eleven és városnak is leginkább város. [...] Ezeket a finom emlékeket hoztuk magunkkal onnan, ahol az Élet felolvasást tartott.

8 d. á.: A nemzetietlen irodalom. *Új Nagyvárad*, 1913. ápr. 23., 4.

9 Réz Pál (szerk.): *Kosztolányi Dezső: Levelek-Naplók*. Bp., 1996, 255, 372. sz. levél.

10 Ezt publikálta az *Élet* is: A magyar kritika. Halasi Andor előadása, melyet az „Élet” nagyváradi felolvasó estélyén tartott. 1913, 596–597.

11 Az Élet gárdája a nagyváradi közönség előtt. *Tiszántúl*, 1913. ápr. 22., 1–3.

A publikum lélekkel fogadta az Élet tiszta és művészi akcióját, megható meleg-séggel rendezett ovációt azoknak, akik – a művészetben és kritikában – egy modernebb, magyarabb és egészségesebb literatúrát hirdetnek. Harminc kispap állott a háttérben, akik immár egytől egyig a tiszta magyar modern irodalom hívei, állva hallgatták végig az Élet felolvasását és a felolvasókat – amint kihaladtak – egyenként megélték. A sok emlék közül nekünk ez a legkedvesebb. [...]"¹²

2.

Nagyvárad a XIX–XX. század fordulójától Janus-arcú város, csupa egymásnak feszülő ellentét. Egyik arcán a bihari dzsenti és a katolikus püspökség konzervativizmusának szellemvonásai ülnek, a másik arcot az általános választójogot követelő, radikális (kb. 25 százalékban zsidó) polgárság és szervezett munkásság formálja. Az elsőnek a kulturális megtestesítője a Szigligeti Társaság, Rádl Ödön ügyvéd vezetésével, a másikat a szellemi élet néhány vezető személyisége, Ágoston Péter, Somló Bódog, Ady Endre stb., továbbá a különböző egyesületek (például a szabadkőműves Szent László Páholy, az aktív feministák), majd *A Holnap* gárdája képviseli. 1916-ban Rádl Ödön meghalt, de a társaság már a háború kitörése óta tetszhalott állapotban leledzett. Adorján Ármin elnök azonban 1917 januárjában megpróbálkozott az újjászervezéssel, és a kísérlet sikerrel járt. A kétarcúságot most maga a társaság új vezérkara is tükrözi. Az elnöki székbe a konzervatív Sas Edét ültetik, aki egy cikkében támadja ugyan Babitsot, de elismeri zsenialitását,¹³ az irodalmi szakosztály élére viszont Antal Sándort, *A Holnap* antológia első kötetének szerkesztőjét választják, aki 1913-ban, több évi távollét után hazatért Svédországból. Tagja lesz a társaság irodalmi szakosztályának Dutka Ákos, Miklós Jutka, Nadányi Zoltán, Tabéry Géza, Zilahy Lajos. Ők nem voltak ugyan birtokában Ady Endre eltökélt radikalizmusának, de már a „Nyugat” híveinek számítottak, nem beszélve Antal Sándorról, a *Vörös Újság* majdani munkatársáról.

A társaság működőképességét, vitalitását az Arany János születésének centenáriuma tervelt ünnepséggel kívánta demonstrálni, annál inkább, mert a nagyszalontai országos ünnepséget a háború utánra halasztották. Talán felderítetlen tény marad, hogy kinek jutott eszébe Kosztolányit az Arany-ünnepre meghívni. Levelezéséből tudjuk, hogy a helyi írók közül (természetesen az „ideiglenesen váradi” Juhász Gyulát nem számítva) Dutka Ákossal tartott laza kapcsolatot. Dutka vagy az újonnan megválasztott Antal Sándor gondolt rá? Minden esetre, március 18-ára kitűzték a rendezvény időpontját. „Arany János emlékűnnepének megülésére nagyon készül a Szigligeti Társaság, amelynek ez alkalommal – mint már jeleztük – kiváló és kedves vendége lesz. Kosztolányi Dezső, az

12 Vidéken. *Élet*, 1913. ápr. 17. (17. sz.), 557.

13 *Hétről hétre*. 1917. jan. 21., 2–3.

új magyar irodalom egyik legjelesebb képviselője, a finom hangulatok poétája, ül a társaság felolvasó asztalához. A kitűnő író most értesítette a rendőrséget, hogy vasárnapra virradó éjjel érkezik Nagyváradra, ahol író barátai meleg szeretettel készülnek fogadására, de kétségtelen, hogy egész irodalomszerető közönségünk nagy és rokonszenves érdeklődéssel üdvözli a jeles poétát, aki Arany Jánosról szabad előadást fog tartani.” A tudósítás a program ismertetésével zárul.¹⁴

A várakozást a többi lap is előszeretettel gerjesztette. „A szegény kisgyermek panaszainak hírneves költője, Kosztolányi Dezső ma este leül a Szigligeti Társaság felolvasó asztalához, hogy egy félóra gazdag és előkelő művészetét a nagyváradi közönség előtt ragyogtassa. Kosztolányi Dezső érdekes és szép feje, amely kerti üveggolyókon, izzó vagy mélabús hangulatokon át nézett felénk, most pódiumról néz le, s a gyönyörű poémák excentrikus és finom költője ez alkalommal mint esztétikus lép elibünk. Kosztolányi kivételes készültsége és sokat átfogó talentuma sokoldalúvá nemesítették a kitűnő író. Igazán nem tudjuk, hogy abszolút költői versei mellett novellái, kritikai dolgozatai, glosszái vagy újságcikkei a jobbak. Ő mindenben elsőrangút produkál, a holnapi felolvasás, amelyet Arany János emlékének szentel, ünnepi élvezetnek, ritka és különleges csemegének ígérkezik.”¹⁵

Egy helyi kritikus (civilben tanárember) megpróbálta Kosztolányi irodalomtörténeti helyét is kijelölni: „Már eddigi költészete is a magyar irodalom nagy alakjai közé iktatja Kosztolányi Dezsőt. Költészetében minden eddigi magyar írótól elütő értékeket adott. A magyar irodalom erjedésének nehéz idejében lépett be az irodalom akkor még sok tekintetben zavaros világába. [...] E váltáságos idők kakofóniájában mint biztosan vezetett dallam énekelt bele Kosztolányi Dezső a „Négy fal között” című verskötetével. [...] A magyar nyelv felfrissült, és mint buja keleti ornamensek, lágy hajlású, sokszínű lett. [...] A magyar irodalom egyik legnagyobb revelációja azonban 'A szegény kisgyermek panaszai' című verskötetének megjelenése volt. Kosztolányi Dezső költői nagysága kiteljesedett.” A szerző úgy találja, hogy újabb kötetekben művészet – mely a végtelennel való rokonság bús pátoszáat zengi – továbbra is felfelé ível. Prózájának hihetetlen kultúrája van, műfordításai hajlékonyak, finomak. „Szíves örömmel és szerető tisztelettel üdvözljük Nagyváradon a kitűnő poétát, és külön jelentőséget látunk a Szigligeti Társaság programjában, mely a nagy magyar költők személyes szerepeltetését célozza Nagyvárad irodalmat szerető közönsége előtt.”¹⁶

A helyi lapok részletesen tájékoztattak a jeles eseményről. A *Nagyvárad* terjedelmes beszámolójából idézünk. „Szülőhelye, Szalonta, a háború viszontagságai miatt nem tarthatta meg halhatatlan fiának országos emlékűnnepélyét, de irodalmi társaságaink egymás után fonják körül virágos hódolatukkal Arany János emlékét. A Szigligeti Társaság vasárnap este ünnepelte: mégpedig mél-

14 A Szigligeti Társaság Arany-ünnep. *Nagyvárad*, 1917. márc. 16., 2.

15 Kosztolányi Dezső – A Szigligeti Társaság ünnep. *Szabadság*, 1917. márc. 18., 8.

16 Major Dezső: Kosztolányi Dezső. *Nagyvárad*, 1917. március 18., 2-3.

tóképpen. Becsületére vált az ünnepség a Társaságnak és a megjelent közönségnek egyaránt.” A tudósítás felsorolja a megjelent notabilitásokat, idéz Sas Ede elnöki megnyitójából, Dutka Ákos verséből. „A költemény teljes elismerést aratott: azután ült a felolvasó asztalhoz a Társaság egyik kitűnő vendége, Kosztolányi Dezső. Előadásának már a bevezetése megragadta a hallgatóságot. Nem Arany János szellemét idézte, mint hasonló ünnepeken szokás – de a testét. A kora öreg beteges Arany Jánost állította elénk, mégpedig oly megjelenítő erővel, hogy akik hallották: mintha csakugyan látták volna az *Őszikék* szenvedő költőjét... Történelmi materializmus már van, de irodalomtörténeti materializmus még nincsen – mutatott rá roppant érdekesen –, pedig mily fontos volna ez! S megható gyöngédséggel foglalkozott a férfikora delelőjétől folyton betegeskedő Arany Jánossal, a szeretet poézisével vonva be törekeny alakját, melyet összes képei meghamisítva, mint robusztus oszlopot állítanak elénk. S a legmelegebb megértő szívvel beszélt az *Őszikékről*, amelyekben a borús lelkű, tépelődő, önmaga tehetségében sem bízó Arany János legőszintebben tárta föl önmagát. Finom és eredeti megfigyelései rendkívül lebilincseltek a hallgatóságot, amely hálás is volt, az élvezetért, amit a kitűnő író neki szerzett, viharos tapsokkal búcsúztatta el Kosztolányi Dezsőt a felolvasó emelvényről. [...]”¹⁷

Egy másik beszámoló ezt rögzítette: „[...] Ezután Kosztolányi Dezső lépett a pódiumra, és egy félórán át az ő előkelő modorában foglalkozott Arany Jánossal. Kosztolányi szívárványos szemlélete és sokat átfogó készültsége elragadóan domborodott ki ebben az előadásban. Értékes egyéni szempontjai üdítőleg hatottak a publikumra, s csodás színfoltjai, amivel nagy lelki megnyilvánulások képeit oly frappánsul vetítette a közönség elé, a legtökéletesebb körvonalait mutatták be Arany költészetének. Kosztolányi Dezső bensőséges eleganciával elmondott tanulmánya teljesen áthatotta a közönséget, amely percekig ünnepelte a hírneves fővárosi író, aki nagy talentumának egy pompás fénysugarával elragadtatta a közönséget.”¹⁸

A *Tiszántúl* is idejekorán kezdte az esemény népszerűsítését, de az első híradásban inkább Lovassy Andort állítja középpontba.¹⁹ A következő beharangozónak azonban már az alcíme jelzi az esemény kiemelkedő értékét.²⁰ A beszámolóból viszont úgy tűnik, hogy a püspökség lapjának (vagy a püspökségnek?) nem volt ínyére Kosztolányi modern antropológiai koncepciója. „[...] Kosztolányi Dezső, a társaság fővárosi vendége Arany Jánosról mint emberről olvasott fel. Talán ilyen alkalomra inkább a költő nagyságát, mint a törekeny emberi szervezet kórságát szokás hangoztatni, kivált, mikor törekeny testben oly nagy

17 Arany János emléke a Szigligeti Társaságba. Kosztolányi Dezső előadása. *Nagyvárad*, 1917. márc. 20., 2–3.

18 Kosztolányi Dezső felolvasása Nagyváradon. A Szigligeti Társaság Arany János-ünnep. *Szabadság*, 1917. márc. 20., 2.

19 *A Szigligeti Társaság Arany-emlékünnep*. 1917. márc. 11., 3.

20 *A Szigligeti Társaság Arany-ünnep – Kosztolányi Dezső Nagyváradon*. 1917. március 16., 4.

lélek lakott, mint Arany Jánosé. Azt a felfogást sem teszi magáévá mindenki, hogy a modern embert Arany János költészetéből az Őszikék érdeklik legjobban. De amit mondott Kosztolányi, érdekesen mondotta, s megtapsolták érte, bár – mást várt tőle a közönség. [...]”²¹

A *Pesti Napló*, lévén munkatársa révén érdekelt, részletes tudósítást hozott: „Nagyváradról jelentik A Szigligeti Társaság vasárnap este a vármegyeház dísztermében nagy és előkelő közönség részvételével ünnepelte meg Arany János születésének százéves évfordulóját. Az estély kiemelkedő műsorszáma Kosztolányi Dezső, a „Pesti Napló” munkatársának előadása volt. Arany János életét Kosztolányi egészen új, különleges nézőpontból világította meg. [...] – Itt említjük meg, hogy a nagyszalontai Arany-emlékegyesület Arany János születésének évfordulója alkalmából művészi emlékérmet bocsát ki. Az érem megmintázásával Beck Ödön Fülöp szobrászművészt bízta meg.”²²

Kosztolányi tehát nem szabadelőadást tartott, hanem felolvasott, az invenziós esszé néhány nap múlva meg is jelent egy váradi újságban.²³ Szövegének ez a mondata lehetett volna a mottója: „A költőben minden korszak mást lát, az új nemzedékek mindig a maguk igéit olvassák ki ugyanabból a könyvből, amit őseik az asztalon hagytak.” Ő a csizmás, tempós, nehézkes Arany János urambátyám helyett, ami a patriarchális XIX. század ideálja volt, a modern költőt vizionálta, aki „meg van hasonulva önmagával, vágyait puritán szigorral tiportta el. Csupa fulladt és titkos mélység lelke. Egy napon azonban mind e sok kétség, a test és lélek szenvedése utat tör magának. Korlát és gát nélkül kirobban, és Arany a kétségbeesés delíriumában dalolni kezd. Micsoda nagyszerű vallomások ezek a versek.”

Kosztolányi sokszor úgy tett, mintha hidegen hagyná a valóság, mintha túlnézne „a mai kocsmán”, valójában érzékenyen reagált a környezeti benyomásokra, és minden jelenség lekötötte, érdekelt például a kül- és belpolitika. Hogyne keltette volna fel érdeklődését az orosz forradalom. „Vonatom késik, és – vérbeli újságíró – a Nagyváradi Napló irodalomtörténeti nevezetességű szerkesztőségében várok, mint kedves várokozóteremben. Fehér Dezső, a szerkesztő, sok új író nevelőapja, ki tegnap leültetett előbb a fehér asztalhoz, aztán este a felolvasóasztalhoz, barátságosan leültet az íróasztalhoz is” – kezdi *Orosz köztársaság* című írását, mely még másnap megjelent.²⁴ Egy-két napos váradi tartózkodása elegendőnk bizonyult ahhoz is, hogy hazatérve „szeszélyes riportban” számoljon be „a pakfon-város” néhány városképi és néprajzi látnivalójáról, még inkább szellemi közérzetéről, hangulatáról, s nem kétséges, hogy a lénye-

21 A Szigligeti Társaság Arany János emlékünnepe. *Tiszántúl*, 1917. márc. 20., 5.

22 A Szigligeti Társaság Arany-ünnepe. *Pesti Napló*, 1917. márc. 21., 9.

23 Nagyváradi Napló, 1917. március 25. Újraközölve: Réz Pál (szerk.): *Tükörfolyosó magyar írókról*. Bp., 2004, 107–110.

24 *Nagyváradi Napló*, 1917. márc. 20. 2. Újraközölve Kosztolányi Dezső: *Füst*. Szerk.: Réz Pál. Bp., 1970, 386–387.

get ragadta meg azzal, hogy a riport tengelyébe az Ágoston Péter–Antal Sándor vitát állította, hiszen ottléte alatt azzal voltak tele a váradi lapok is. „Ó, Várad, villanyváros” – kezdi a riportot Somlyó Zoltán versének idézésével, de nevet nem említ, csak „egy kedves, nemes nagyváradai költőnek” titulálja a szöveg szerzőjét. Hiszen barátjáról, az Esti Kornál-novellákban is szerepeltetett bohém társról van szó. Érzékelteti, hogy Ady Endre szellemárnya ott lebeg a város felett, de pontosan tudja azt is, ki mindenki járult hozzá a váradi Pantheonhoz. Láthatta Ágoston Pétert is feltűnni az utcán, az ő múltját is ismerte. A vitában nem foglal állást, *A zsidók útja* című könyvét rejtélynek nevezi, mely „tudományos tisztázásra szorul”.²⁵

3.

Gróf Széchenyi Miklós megyéspüspök 1917. június 17-én avatta fel a nagyvárad-i honvédszobrot, Karácsonyi Géza szobrász és Molnár József faszobrász alkotását, melyet a város nevében Rimler Károly polgármester vett át. A köztéri alkotást – a váradiak az Áldozatkészség szobrának nevezték – Dutka Ákos verssel köszöntette. A szobor költségeit közadakozásból tervezték előteremteni. Ehhez járult hozzá Hatvany Lajos lapja, a *Pesti Napló* egy irodalmi matinéval. Erről maga az újság is hírt adott. „A *Pesti Napló* vasárnap délelőtt a nagyvárad-i Szigligeti Színházban irodalmi matinét tart, melyen Harsányi Zsolt, Hatvany Lajos, Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső szerepel. A matiné iránt akkora az érdeklődés, hogy az összes színházjegyet már a hét elején eladták.”²⁶ A legkorábbi előzetes Gábor Andort és Kacsóh Pongrácot is ígerte.²⁷ Két nap múlva Kacsóh neve lekerült a műsorból: „A legnagyobb érdeklődéssel fogadta Nagyvárad közönsége annak a nagyszabású irodalmi matinének a híret, amelyet Gábor Andor, Hatvany Lajos, Harsányi Zsolt, Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső rendeznek vasárnap délelőtt a Szigligeti Színházban a katonák özvegyei és árvái javára. Nemcsak az szokatlan ebben a matinében, hogy a modern magyar irodalom öt legfőbb nevű híressége jelenik meg a nagyvárad-i publikum előtt, hanem az is, hogy jótékony célra zajlik egy ünnepség, amelynek kiadásait a rendezők fedezik, ellenben bevétele egészen a jótékony cél javára szolgál. Sehol eddig együtt öt kiváló író még fel nem lépett.”²⁸

A rendezvényről a *Pesti Napló* csillaggal megjelölt cikkben számolt be: „Vasárnap a színházi és irodalmi események szokatlan bősége árasztotta el Nagyvárad közönségét. A nap azzal kezdődött, hogy a Szigligeti Színházban négy kitűnő író háborús jótékony célra matinét rendezett. A nézőtér az utolsó helyig

25 Kosztolányi Dezső: *Gyémántgöröngyök*. Szerk. Urbán László. Bp., 2001, 170–173.

26 A „*Pesti Napló*” matinéja Nagyváradon. *Pesti Napló*, 1917. dec. 1., 8.

27 Irodalmi matiné a szoboralap javára. *Szabadság*, 1917. nov. 25., 6.

28 Irodalmi matiné az Áldozatkészség-szobor javára. *Szabadság*, 1917. nov. 27., 5.

már egy hete el volt adva, roskadásig telt ház tapsai fogadták Karinthy Frigyes, aki a műsort vidám konferansszal vezette be. A programot Hatvany Lajos kezdte meg, néhány bátor és színes háborús írását olvasta fel. A felolvasást feszült figyelem hallgatta, és zúgó taps követte. Majd Harsányi Zsolt tartott háromnegyedórás szabadelőadást a budapesti írók és színészek világáról. A derűs és talpraesett előadást gyakran taps szakította félbe, és természetesen hosszan tartó taps honorálta. Ezután Kosztolányi Dezső néhány új versét olvasta fel, amelyeknek pompás nyelvművészete és pazar érzelmi gazdagsága szokatlanul lelkes megértésre talált. A kiváló poétát zajosan ünnepeltél. Végül Karinthy Frigyes ellenállhatatlan erejű humora következett, amelynek mély tartalma éppúgy megragadta, mint elmés formája megkacagtatta a közönséget. A nagyszerű matinét társas ebéd követte, amelyen a város, a közönség és a sajtó nevében Lukács Ödön h. polgármester, Sas Ede, Antal Sándor, Fehér Dezső köszöntötték az írókat. Délután, mialatt a színházban telt ház előtt játszották a János vitézt, nagyszámú közönség sereglett egybe a Vöröskereszt teadélutánján, ahol ugyancsak hadi jótékony cél érdekében Nagy Endre konferált akkora sikerrel, hogy babérkoszorú és taps úgyszólván elárasztotta. Este aztán a Szigligeti Színház Bródy Sándor A szerető-jét mutatta be a társulat. [...] Hosszú éveken belül ez volt *Nagyvárad legjelentősebb irodalmi és színházi napja*.²⁹

Az eseménynek – előtte és utána egyaránt – bő teret szenteltek a helyi lapok is. „Teljes sikerrel zajlott le vasárnap a Szigligeti Színházban az az előkelő színvonalú irodalmi ünnep, amit az Áldozatkészség szobrának javára a magyar irodalom reprezentáns kiválóságai, Hatvany Lajos báró és írotársai rendeztek. A vendégek láthatták, hogy Nagyváradon valóban művelt, az irodalomért lelkesedő közönséggel állnak szembe, amely szívesen ismerkedik meg kedvenc íróival személyesen is. Ezt bizonyította a zsúfolásig megtelt nézőtér, az egész matiné meleg hangulata, s a szereplők meleg fogadtatása és a tetszés, amely előadásukat kísérte. [...] Kosztolányi Dezsőtől hallottunk néhány gyönyörű új verset, amelyek különösen nagy hatást tettek a közönségre, s mikor Karinthy Frigyes újból a színpadra lépett, újból viharos tetszést keltett, ezt mondanunk is fölösleges. Délben a nagyvárad írók és újságírók társas ebédre gyűltek össze, amelyen Nagyvárad város képviselőjében Lukács Ödön helyettes polgármester is megjelent, őszinte melegségű szép pohárköszöntőjében köszöntve a kiváló vendégeket. Az írók és újságírók nevében Sas Ede, majd Antal Sándor beszéltek, a vendégek nevében Harsányi Zsolt mondott köszönetet. Fehér Dezső pedig Lukács Ödönt élte viharos éljenzéstől kísérve.”³⁰ A *Friss Újság* úgy tudta, hogy a nagyvárad hadiárva javára rendezték a matinét, s nem hallgatta el, hogy a „disztingvált, elegáns közönség” felett, „a karzat zajongása eleve kellemetlen volt”. Dicsérte Kosztolányi előadóművészetét, mert „nemes egyszerűséggel és pátosz

29 Nagyvárad irodalmi napja. *Pesti Napló*, 1917. dec. 4., 8.

30 Irodalmi ünnep az Áldozatkészség-szobor javára. *Nagyvárad*, 1917. dec. 4., 4.

nélküli erővel tudta a verseket érzékeltetni”.³¹ Akadt tudósítás, mely megörökítette, hogy Harsányi Zsolt többek között Szép Ernőről adomázott, „aki berukkolt katonának és a kardjába vésette: Leben und leben lassen. Azután Kosztolányi Dezső mondta el néhány tragikus erejű versét, mélységes hatással. Az óda a távoli beteg feleségemhez (?) szépségével, klasszicitásával elragadó volt. A közönség percekig tapsolta. [...] Egy órára járt, mikor a publikum zuhogó esőben távozott a matinéről. Az írók ebédelni mentek a vendéglőbe. Nem ebédelhettek nyugodtan. Jó vidéki módra a peccsenye mellé beadtak nekik néhány émelytő áldomást, amit el kellett szenvedni a haza becsületéért.”³²

A *Nagyvárad* *Napló* három oldalon futó, nívós tárcában konferálta be az eseményt, írójának alapos irodalmi műveltségét bizonyítva.³³ Majd tudni vélte „A váradi matinét a váradi honvédszobor javára rendezték, s báró Hatvany Lajos gavallériája biztosított ilyenformán ezer koronán felüli jövedelmet a nemes célnak. [...] Kosztolányi Dezső három gyönyörű szép versét olvasta fel. Kosztolányi csodálatosan finom poézise a nemes elismerés legszebb, legtisztább érzését váltotta ki. [...]”³⁴ A *Tiszántúl* ezúttal sem tagadta meg magát, a rendezvény jótékony célja sem volt előtte tabu. Mivel egy liberális társaság nyűgözte le Nagyvárad művelt közönségét, jeleznie kellett a távolságtartást: a rövid tudósítás beszámoló sorai gyorsan értékeléssé csapnak át. „A matiné a hadiárvak javára szólt, de egyben reklám volt a Pesti Naplónak is, mely most tudvalevőleg Hatvany-Deutschék tulajdona. Mindettől eltekintve feltétlenül érdekes passziója egy gazdag úrnak, hogy írók úri existenciáját bőkezűen lehetővé teszi, s maga áll élükre irodalmi ambíciókkal. Kár, hogy a lap iránya messze elkanyarodott attól, amelyet egy másik báró másként szabott meg valamikor. Az a báró azonban – Kemény Zsigmond báró volt. Itt a különbség magyarázata.”³⁵

Néhány nap múlva Nadányi Zoltán elragadtatott cikkben tért vissza az eseményre. Nem az a meglepő, hogy Kosztolányi közönségsikerével elégedetlen, és magasztalja a költőt, hanem az, hogy Harsányit negatív beállításban említi, Hatvanyval és Karinthyval pedig nem is foglalkozik. Kosztolányit így örökítette meg: „Nem volt olyan elegáns, mint Harsányi, fellépéséből hiányzott a fölény és hideg rafinéria, úgy jutott a felolvasó asztalhoz, mintha nem is pesti író lenne, hanem vidéki, s a tépett szélű papirosba göngyölt iratcsomónak, amelyet kezében tartott, éppenséggel nem volt kifogástalan a külalakja. Bal kezét az asztalra támasztotta, egy kicsit előrehajolt, s a válla is meggörnyedt, mintha gondok és fájdalmak nehezednének rá; pillantása nem kereste a közönséget, az üdvözlő tapsokat fölöslegesen lármának vélte, amelyet a publikum figyelmetlensége tá-

31 A Nyugat írói a nagyvárad

32 Irodalmi vasárnap. *Új Nagyvárad*, 1917. dec. 4., 2.

33 – nő: Kosztolányi, Karinthy, Hatvany Lajos, Gábor, Harsányi Váradon. *Nagyvárad* *Napló*, 1917. dec. 2., 2–4. *Ligeti Ernő minőségi sorrendbe állította szereplőket*.

34 A vasárnapi matiné és a háborús délután. *Nagyvárad* *Napló*, 1917. dec. 4., 2.

35 Hatvanyék a Pesti Naplóért és a hadiárvakért. *Tiszántúl*, 1917. dec. 4., 5.

maszt, és türelemmel várta, hogy belekezdhessen a felolvasásba. Úgy állt a színpadon, mint akinek semmi más célja nincsen, csak a verset akarja elmondani. A szavak, amiket nem a tolla hegyéből csikart elő és nem könyvespolcokról szedett le, hanem a szíve szövetéből tépett, és azon véresen papírra vetett, ajkáról is melegen, fájdalmasan hangzottak. Előadásában semmi póz, semmi színészi ügyeskedés: ő most a verseit mondja, a szavait, melyeknek semmi szüksége külső segítségre, legkevésbé arra, hogy az előadó a hátuk mögül gesztikuláljon. Mikor azt mondja a strófa végén, kettőspont után: *élet*, nem tárja ki karját és nem reszketteti hangját, mert bízik a szó komolyságában, erejében. A fontosabb rímeknek sajátságos nyomatékot ad, ami elütővé teszi hangsúlyát a köznapitól, s ilyenkor úgy érezzük, mintha villamos gombokhoz nyúlna, melyek villózó lángocskákat gyűjtanak. Azután dörgő taps, és Kosztolányi kisiet a színpadról, hogy helyet adjon az utána következőnek. [...] Az a közönség, amely délelőtt a pesti írók matinéját hallgatta, este már a vármegyeházán gyűlt össze, és leadta a matinéről való véleményét. Nem is kellett hallgatózni, kémkedni, a váradi közönség szereti a hangos beszédet: egy természetes asszonyság például a hetedik szomszédjának kiáltotta oda, hogy a Kosztolányi nagyon jó volt, kár hogy raccsol. Ez igaz. A költő csakugyan ropogtatja a *r* betűt (sic!), ami eleinte zavarta e sorok írójának élvezetét is. De aztán rájöttem, kérem szépen, hogy a raccsolás csak előnyére szolgál Kosztolányi előadásának: így van a legjobban, sőt egyenesen végzetszerűen történik. Mintha az ajkáról tovalebegő kicsi szóaeroplánok motorja berregne ilyenkor, amint feljebb és feljebb szöknek. Én nem tudom, lehet, hogy neuraszténia dolga, de szentül hiszem, hogy a költő beszédhibája különösen jól illett a beteg feleségéről szóló verséhez. Három gyönyörű sorát jólesik leírnom:

Világok lázát mérik most a népek,
s én egy higany-pont rebbenését várom,

37,2 és 37,3 ... [...] Persze Petőfinek nem állt volna jól, ha raccsolva szavalja el március idusán a talpra magyart. De Kosztolányi más, mint Petőfi: az ő raccsolása égi adomány. [...]”³⁶

4.

Kosztolányi a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság főtítkárának, Sényi Lászlónak a meghívására írott válaszlevelében 1934. április 7-ét és 8-át jelöli meg erdélyi látogatása alkalmas időpontjának, mert mint írja, 5-én még Nagyváradon lesz dolga. Hogy ez mi lehetett, a nagyváradi *Napló*ból nem derül ki, holott aznap egy csaknem teljes oldalas interjú jelent meg vele, ami Budapesten ké-

36 Néhány szó a színházi közönségről, a versről és Kosztolányiról. *Nagyvárad*, 1917. dec., 8. 3–4. Itt jegyzem meg, hogy az idézet harmadik sora helyesen: 37,2 **vagy** 37,3.

szült, a dátum szerint április 4-én, az író lakásán. „Kosztolányi jövő heti ardeali útjáról beszélgettünk. Kosztolányi három városban tart most egymásután előadást” – fejeződik be az írás.³⁷ Az újság egy hét múlva tért vissza az erdélyi látogatásra, már múlt időben: „...Turgu Muresen és Clujon rég tapasztalt ünneplésben részesítették Kosztolányit. Díszhintó röpítette a városba, régi nemesi családok nyitották meg boldogan udvarházaik kapuját. Mindkét városban óriási közönség ünnepelte a költőt.”³⁸ A nagyváradai Újságíró Klubban április 12-én lépett közönség elé. „A Kosztolányi estet Marót Sándor európai kulturált-ságú előadása vezette be. Az est után bankett volt az Újságíró Klub különtermében, ahol számos pohárköszöntő hangzott el. Kosztolányi Dezső magyarul és franciául válaszolt a pohárköszöntőkre.” A francia megszólalásra valószínűleg azért volt szükség, mert román írók és újságírók is köszöntöttek – erről az előzetes kommuniké még hírt adott. Műsora két részből állt. Bevezető szavai után *Arcélek az utcán* címmel karcolatokat olvasott fel, szünet után verseiből adott elő. A tudósítás cím szerint is megnevezi az Úriasszony, Ilruc (Ilona?), Édesanyám (?) és a Hajnali részegség című költeményeket.³⁹ Kosztolányi április 13-án utazott haza, Budapestre.

A tárgyunkra vonatkozó irodalomban valami zavar lengi körül Kosztolányi 1934-es nagyváradai szereplését. Balogh Tamás jogosan mutat rá Pomogáts Béla cikkében a zavart okozó (sajtó)hibára: a költő kolozsvári bemutatkozása április 17-én nem történhetett, hiszen már április 15-én Budapestről levelet postázott.⁴⁰ Azt a hibát azonban nem észleli, sőt maga is elköveti, hogy Kosztolányi április 12-ei fellépését Kolozsvárra teszi, holott az Váradon történt⁴¹ Marót Sándor vezetésével az Újságíró Klubban. Az *Ellenzék* című kolozsvári lap tudósításaiból kiderül, hogy a „székely fővárosban” április 10-én tartotta meg előadóestjét az Iparkamara dísztermében, melyet Szentimrei Jenő vezetett be. Csak 12-én délben hagyta el Kolozsvárt, s este már a nagyváradai közönséget bővölte el. „De elutazása előtt még arra is ráért, hogy neve aláírásával lássa el 25 darab itt készült fényképét, melyek az *Ellenzék* Menzája javára 40 lejes árban megszerezhetők az *Ellenzék* könyvosztályán.”⁴²

37 Kunda Andor: *Kosztolányi erdélyi útja előtt újra aktuális lett egy betemetett kérdés: Az Ady revízió.* 3. oldal.

38 Ma van a Kosztolányi-est. A költő útja Erdélyben. *Napló*, 1934. április 12., 5.

39 Kunda Andor: Kosztolányi a fórumon. (*Nagyvárad*) *Napló*, április 14., 3.

40 Lásd a 2. sz. jegyzetet. Pomogáts Bélának az internetre feltett tanulmányában már április 12-e olvasható, ami végképp lehetetlen.

41 Balogh Tamás: Mindnyájan szomorúak vagyunk. Kosztolányi Dezső két erdélyi dedikációja. *Korunk*, 2007/április, 52–59.

42 Kosztolányi Dezső elutazott Kolozsvárról. *Ellenzék*, 1934. ápr. 14., 4. A 7-8 beharangozó és beszámoló tudósítás közül ezúttal csak erre hivatkozom.